

Groeningen

voor natuur in en om de stad

IVN GRONINGEN-HAREN

Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid

Jaargang 41 n° 2

Thema Dannemeer

2017-2

Thema Dannemeer

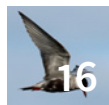
Agenda 2017 3

Van de voorzitter 4

Van de redactie 6

Inrichting en Waterbeheer in Dannemeer 8

Pitrusland 14

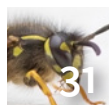

Witwangsterns in het Dannemeergebied 16

Bezoek aan de Cruydt Hoeck 19

Op zoek naar de zwarte specht 21

Zwanen in het Noorderplantsoen 24

Boekennieuws 28

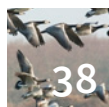
Natuurkids: Weidevogels 29

Limonadeleed 31

Plantenruildag van de Werkgroep Wilde Plantentuinkring 35

Verslag Vogelcursus voor Beginners 2017 36

Vogelaars massaal naar buiten om vogeltrek te zien 38

Excursies en cursussen 40

Adressen en informatie 46

Natuurvoedingswinkel

De Wiershoeck

Hét adres voor uw biologische boodschappen

Beijumerweg 20 Groningen

Onze actie-aanbiedingen vindt u op onze website

www.dewiershoeck.nl

**(050)
541 15 15**

**De Wiershoeck
Beijum**

ma t/m wo 9.00 – 18.00

do / vr 9.00 – 19.00

za 9.00 – 17.00

Iedere donderdag bezorging aan huis

Agenda 2017

Donderdag 7 september	Start Bomencursus
Zaterdag 9 september	Vogelexcursie: Lauwersmeer in het najaar
Zaterdag 30 september	Euro Birdwatch
Donderdag 5 oktober	Start Paddenstoelencursus
Zaterdag 14 oktober	Najaarsruildag van de Werkgroep Wilde Planten Tuinkring
Zaterdag 18 november	Vogel-wandelexcursie naar landgoed De Braak/ Friese Veen

De meest actuele informatie ten aanzien van de excursies, cursussen en overige activiteiten die het IVN Groningen-Haren organiseert, is te vinden op de website:
<http://www.ivn.nl/afdeling/groningen-haren>

- Centrale Verwarming
- Gas en Water
- Elektra

- Dak en Zinkwerken
- Sanitair
- Zonne-Energie

Technische Installaties

Rijksstraatweg 94 Haren
Kieler Bocht 39 Groningen
www.lanting-it.nl

☎ (050) 534 40 65
Fax (050) 534 37 57
e-mail: lanting@technonet.nl

Van de voorzitter

Op 19 mei woonde ik in de Biotoop te Haren een symposium bij over het Groninger landschap, in het bijzonder het gebied Gorecht (aan de zuid- en oostkant van Groningen en Haren). Het ochtendprogramma bood boeiende presentaties over de kwaliteiten van het gebied. Het omvat meren en moerassen en een prachtig kleinschalig en afwisselend cultuurlandschap. De Hondsrug (tot in de stad Groningen) maakt sinds 2013 vanwege haar enorme schat aan archeologische waarden deel uit van het internationale *Global Geoparks Network*. Je kunt er op expeditie met behulp van een *app*, wandelroutes en fietsroutes, en zo nader kennismaken met talloze hotspots op het gebied van natuur, ijstijden, prehistorie, kunst, bossen etc.

Bijzonder is ook dat het Groninger Landschap de oude Hunzeloop zoveel mogelijk wil herstellen. Er liggen daartoe in de omgeving van de stad twee projecten in het verschiet, bij de Hunzeboord en richting Roodehaan. De Stichting Landschapsbeheer werkt aan verbetering van het landschap, vooral door herstel van houtwallen en hagen, in samenwerking met bewoners, natuurorganisaties en gemeenten. Vrijwilligers, werkzoekenden en scholen zetten zich daarvoor in. Bioboeren zetten zich in voor weidevogels. Op zich waren de lezingen al heel inspirerend, maar klap op de vuurpijl was de fietsexcursie in de middag vanuit Haren door het gebied Onnen, Onnerpolder, Appelbergen, Glimmen en langs het Scharlakenbos. We fietsten door kleinschalige, bloemrijke en vogelrijke weilanden, omzoomd door talloze houtwallen. Wat een verademing vergeleken bij de kaalgeschoren groene vlaktes! Eens te meer werd ik me ervan bewust hoe bijzonder het is om hier in en rond Groningen-Haren te wonen en te leven. En hoe geweldig het is dat zoveel organisaties en mensen zich inzetten voor het behoud van dit prachtige landschap.

Van hier naar de praktische zaken van onze IVN-afdeling lijkt een hele stap. Maar ook een goed draaiende IVN-afdeling is van belang voor de instandhouding van de omgeving.

Van het bestuur kan ik melden dat ons afdelingsblad er vanaf januari heel anders uit zal zien: op A4-formaat en geheel in kleur. Voor degenen die de Groeningen graag digitaal lezen, komt er een doorbladerbare webversie. Het IVN-landelijk heeft een samenwerkingsverband met het bedrijf Editoo dat tegen een aantrekkelijke prijs periodieken drukt. Veel IVN-afdelingen maken er al gebruik van. De verzendkosten zijn een stuk lager dan we gewend zijn. Zo krijgen we een prachtig afdelingsblad en zijn we uiteindelijk goedkoper uit.

Onze financiële positie blijft echter wankel als we geen aanvullende maatregelen zouden nemen. We zullen daarom in maart op de ALV toestemming vragen voor een kleine verhoging van de bijdrage van 'afdelingsleden' en van donateurs per 1 januari 2019. Momenteel zijn er twee verschillende tarieven voor IVN-leden: degenen die zich landelijk hebben aangemeld betalen meer (€ 24,-) dan degenen die zich bij de afdeling aanmelden als lid (€ 20,50). Van dit verschil willen we af. Dat betekent voor de 'afdelingsleden' een verhoging met € 3,50 (per jaar!). Ook de minimale bijdrage van donateurs willen we met ingang van 2019 verhogen met € 3,50 (wordt € 17,-). We hopen zo een steviger financieel fundament te kunnen leggen onder onze activiteiten.

Een derde verandering is dat we bij de werving van nieuwe leden niet meer zullen aangeven dat verwacht wordt dat zij (direct) actief zullen zijn. Die verwachting werpt eerder een drempel op dan dat het mensen stimuleert om lid te worden. Het doet ook geen recht aan de praktijk: veel leden zijn niet meer of nog niet actief.

Tenslotte: Carlo Ensing zal in maart stoppen als penningmeester.

Wie volgt hem op? Zie ook onze oproep op blz. 20 van deze Groeningen.

Lammert Tiesinga

15 juni 2017

Van de redactie

Het was bloedspannend, dit voorjaar. Zou de witwangstern onze contreien weer opzoeken om te gaan broeden? En zo ja, waar? Vanaf 2012 hebben ze vier jaar op rij de Zuidlaardermeerpolders uitgekozen als enige broedlocatie in Nederland. In 2016 is de waterstand daar echter zodanig verlaagd dat ze het gebied links lieten liggen. Gelukkig ontdekten ze het nabijgelegen Dannemeergebied waar ze succesvol hebben gebroed. In 2017 is het waterpeil in de Zuidlaardermeerpolders weer verhoogd zodat het opnieuw geschikt is als broedbiotoop. Waar zouden ze het gaan doen? Het was afwachten en nagelbijten. Weddenschappen werden afgesloten.

De eerste witwangstern werd op 10 april bij het Zuidlaardermeer gezien. Die bleef lange tijd moederziel alleen in dat gebied rondhangen. In Dannemeer werden er iets later ook wel eens een of twee gezien. Pas half mei was het duidelijk: de witwangsterns hebben dit jaar de Oostpolder in het Zuidlaardermeergebied uitgekozen als broedplaats. Momenteel zijn daar ongeveer 32 nesten en er scharen al flink wat jongen rond.

Het Zuidlaardermeergebied is dit jaar als vogelgebied buitengewoon succesvol. Een paartje zeearenden bouwde er een nest. Ze kregen rond 2 mei een jong dat officieel ingeschreven werd in het register van de burgerlijke stand van Haren, met beschuit met muisjes. Bovendien: twee raven, een steppekievit, een ralreiger, een zwarte ibis, het kan niet op daar.

Maar dit is niet het enige dat er uit de lucht kwam vallen bij het Zuidlaardermeer. Hoewel het behoort tot de Natura 2000-gebieden is er veel overlast van de ballonvaart. Laag overdrijvende ballonnen zorgen voor grote verstoring van vogels en vee. Onlangs was er zelfs sprake van een noodlanding midden in het broedgebied, vanwege een inschattingsfout betreffende de windrichting. Het Groninger Landschap gaat zich sterk maken voor een aanscherping van de regelgeving. Ook het waterbergingsgebied De Onlanden was afgelopen tijd in het nieuws. In mei j.l. is Natuurmonumenten bij het kruispunt van de Drentse Dijk en de Noorddijk gestart met de fundering van een 25 meter hoge uitkijktoren. De toren zelf wordt buiten het natuurgebied opgebouwd en in juli op zijn plaats getakeld. Er komt een parkeerplaats, een fietsenstalling en een 'belevingspad' naar de toren. De nadruk zal liggen op natuureducatie en het geven van informatie over het gebied. Maar het is natuurlijk ook gewoon leuk om je lunchpakketje op 25 meter hoogte uit te pakken terwijl je een schitterend uitzicht hebt op het natuurgebied en de skyline van Stad.

Niet iedereen is even enthousiast over de bouw van deze toren. Stichting Natuurbelang De Onlanden vreest voor een verhoogde recreatiedruk. Een dergelijke attractie in het hart van het natuurgebied vindt zij onwenselijk en zij is ontzet over het feit dat de bouw midden in het broedseizoen plaatsvindt.

De lezers van de papieren Groeningen moeten zich bij deze uitgave nog even behelpen met de natuur in zwartwit. Het is de bedoeling dat de volgende uitgave in kleur verschijnt. Dus ik ben heel erg benieuwd hoe deze omwenteling jullie gaat inspireren en aanzetten tot het insturen van al die kleurrijke verhalen die nu nog op de plank liggen.

Ik wens jullie veel leesplezier!

Ana Buren

Witwangstern

Inrichting en Waterbeheer in Dannemeer

Leon Luijten, Boswachter Ecologie

Bij veel fietsers en vogelliefhebbers is Dannemeer in 2016 een begrip geworden. De witwangsters, geoorde futen en andere zeldzame moerasvogels spreken tot de verbeelding. Een weids en waterrijk gebied vol vogelleven, want vogels reageerden zeer snel op het onder water zetten. Dit laatste, het waterbeheer, wil ik in deze bijdrage beter uitleggen.

Slochtermeeenteweg tot Dannemeerweg, 10-06-2017.

Het *Strategisch Groenproject Midden Groningen* heeft als doel een grootschalige functiewijziging van landbouw naar natuur. De eerste inrichtingen startten eind jaren negentig en het sluitstuk zijn de Haansplassen waarvan de inrichting in 2016 is opgepakt en in 2017 afgerond zal worden. Daarmee zijn de inrichtingswerkzaamheden van 't Roegwold (voorheen Midden-Groningen) klaar. Voordat de inrichting van de Haansplassen is gestart werd de inrichting van Dannemeer afgerond. Dannemeer vormt als waterrijk middendeel het hart van 't Roegwold.

Planvorming

Dannemeer is in twee fasen ingericht. Fase 1 (tussen Slochterdiep en Slochtermeenteweg) was gereed in winter 2013/2014. Fase 2 (tussen Slochtermeenteweg en de Uiterburensloot) was gereed net voor de winter van 2015/2016. Dat fase 1 na graafwerkzaamheden twee jaar nauwelijks geïnundeerd was, verklaart het verschil in begroeiing die voornamelijk bestaat uit pitrus. In tegenstelling tot andere delen van 't Roegwold is de keuze gemaakt om vooral met water de ontwikkelingen te sturen. In andere delen van 't Roegwold vindt beheer plaats door begrazing en maaien en afvoeren. Waterpeilfluctuaties moeten vooral zorgen voor tegengaan van overmatige verbossing, ontwikkeling van goede water- en oevervegetatie en opnieuw laten ontstaan van pionierssituaties. Voldoende peildynamiek is hiervoor noodzakelijk. Wij kunnen beschikken over een maximum peilverschil van 60 cm.

Inrichting

De belangrijkste inrichtingswerkzaamheden bestonden uit het graven van diepere slenken en van een bezinkmeer, het plaggen van de bouwvoor, dempen van sloten en het opwerpen van lage kaden (de ruggen). De slenken zijn permanent waterhoudende geulen en zorgen voor doorstroming van zuid naar noord. De diepste slenken liggen rondom twee 'broed'eilanden in het gebied. De geplagde delen moeten betere uitgangsituaties geven voor moerasplanten. Met plaggen wordt de voedselrijkdom en het maaiveld verlaagd. Het bezinkmeer heeft tot doel dat slib (en de hieraan gebonden voedingsstof fosfaat) kan bezinken naar de bodem waardoor water iets schoner wordt. Dit meer, nabij de Meenteweg, is het diepste deel van het Dannemeer en is tot 1,80 m diep afgegraven. Dat sloten gedempt zijn heeft te maken met de grondbalans in zo'n inrichting, want er moeten honderdduizenden kuub's grond verwerkt worden. Sloten met een hogere natuurwaarde en met potentie als bronpopulatie voor flora en fauna zijn niet gedempt maar ongemoeid gelaten. Vanuit deze sloten kunnen waterplanten, vissen en vooral riet zich over het nieuwe Dannemeer verspreiden. De kaden zijn aangelegd met een kern van de slechtste gronden (veen) uit het Dannemeer, afgedekt met een bouwvoor. Goed bruikbare grond (vooral bouwvoor, klei en zand) is afgevoerd voor kadeverbetering van waterkerende kades of naar landbouwpercelen gebracht voor kavelverbetering. Slap veen en kattenklei is apart verwerkt in een veendepot in een kade aan de westzijde van het gebied.

Kattenklei

In de veenbodem van Dannemeer bevinden zich laagjes zure klei, kattenklei. In kattenklei zit een enorme voorraad pyriet. Als dit pyriet blootgesteld wordt aan lucht gaat het oxideren. Dit is een ingewikkeld bodem-chemisch proces dat via enkele stappen verloopt. Bij deze omzettingen tijdens oxidatie van kattenklei wordt heel veel zuur geproduceerd. Plaatselijk kan de bodem zo zuur worden dat er jaren niks meer kan groeien en het water een pH (zuurgraad) kan bereiken van 2,5. Daar waar kattenklei tijdens de inrichting aan de oppervlakte kwam is het weggegraven of weer bedekt. Als het pyriet onder water blijft oxideert het niet en blijft het onschuldig. Het permanent geïnundeerd, of minimaal waterverzadigd houden van de bodem is niet alleen leuk voor vogels maar in dit geval dus ook belangrijk om verzuring te voorkomen. Tegen het Afwateringskanaal van Duurswold is veel kattenklei verwerkt in een kade en, hoewel afgedekt met een laagje bouwvoor, groeit er nog steeds nauwelijks iets.

Gewenste waterstanden

Tijdens de planvorming is met behulp van droogleggingskaarten nauwkeurig beoordeeld welke zomer- en winterwaterstanden we willen nastreven. Ten

behoefte van voldoende dynamiek wilden we een zo hoog mogelijk normaal winterpeil (-2,00 NAP) met een maximum uitschieter naar boven van -1,70 NAP. Hier zijn de kaden, stuwen en waterkeringen op afgestemd. Bij het normale bedachte winterpeil staat dan in de winter 90% van het gebied onder water. Voor circa 40% van het gebied is de waterdiepte dan 0 tot 30 cm, en 50 % van het gebied is meer dan 30 cm diep. Bij het maximum peil van -1,70 staat meer dan 95% blank en voor 80% van het gebied is de waterdiepte dan meer dan 30 cm. Voor goede moerasvorming moet een natuurlijk waterpeilverloop nagestreefd worden. Dat betekent dat in de loop van het zomerhalfjaar de waterstand zakt en delen dus (bijna) gaan droogvallen. Om de dynamiek in peilfluctuatie (tussen winter en zomer) zo groot mogelijk te houden is gekozen voor 'n zomerpeil van -2,30 NAP. Dit betekent dat het water in de zomersituatie over zo'n 60% van het gebied mag wegzakken tot (net) beneden maaiveld (grotendeels 0-20 cm beneden maaiveld). Vooral de niet vergraven voormalige bouwvoor valt dan droog. Geplagde delen en de slenken blijven waterhoudend.

Steltkluit

Knikkend tandzaad

Riet en moerasplanten

Lage zomerpeilen, lager dan het winterpeil, zijn van cruciaal belang voor goede rietontwikkeling. Bij drogere omstandigheden gaat riet meterslange uitlopers vormen die op de knopen wortelen en nieuwe rietplanten vormen. Eén uitloper kan in één jaar tijd meer dan 20 nieuwe rietplanten opleveren die ook meteen meters van de moederplant afstaan.

Ook andere moerasplanten ontwikkelen zich het beste bij een zakkend zomerpeil. Onder goede omstandigheden kiemen talloze lisdodden, egelskoppen, waterweegbreeën, kattenstaarten en tandzaden (zoals knikkend tandzaad).

Dit zijn allemaal soorten van voedselrijke bodem en wateroevers. Voedselarme omstandigheden kunnen we met deze grondsoort en landbouw als voorgeschiedenis niet realistisch nastreven.

Tijdens het najaar en de winter van 2015, toen de inrichting net afgerond was, heeft het meer zich kunnen vullen met regenwater. Op het eind van de winter was de waterstand direct op het afgesproken winterpeil van -2,00 NAP. In overleg met de ecooloog is besproken hoe en wanneer het peilverloop van winterpeil naar zomerpeil nagestreefd moest worden. Om het peilverloop in de hand te krijgen en om te onderzoeken wat de invloed is van wegzijging, verdamping en neerslag en het effect van wateruitlaat via de stuw, is de waterstand gedurende het jaar gevolgd.

Voor goede moerasplantenontwikkeling is gekozen om gedurende twee maanden stapsgewijs het waterpeil steeds met 10 cm te verlagen tot het zomerpeil van -2,30 in begin juni bereikt zou zijn. Echter, het verschijnen van een kolonie kokmeeuwen, en de geoorde futen in hun kielzog, heeft ons anders laten besluiten. Als we vanaf april al met wateruitlaat beginnen zouden veel te vroeg in het jaar de vogelnesten al op het droge liggen. In de loop van mei bleek een waterstand van -2,20 veel geschikt broed- en foerageerbiotoop op te leveren. Toen is weer opnieuw in overleg besloten om het peil tot 1 augustus niet te laten zakken door uitlaat, zodat meeuwen, futen en later de sterns veilig hun kroost groot konden brengen. Dat af en toe flinke regenbuien zorgden dat nesten van witwangsterns op drijfmatten van waterplanten alsnog onderliepen is een natuurlijk proces. De witwangsterns zoeken juist deze plekken op om predatie door grondpredatoren te voorkomen.

Uiteindelijk zijn de kokmeeuwen, geoorde futen, witwangsterns en steltkluten succesvol geweest en hebben ze jongen tot vliegvlug-stadium weten te brengen. Het tussentijds gekozen iets hogere zomerpeil heeft de rietontwikkeling mogelijk wat geremd. In augustus is door verdamping het waterpeil nog verder uitgezakt, met de laagste standen in oktober (-2,40). Over grote delen zijn lisdodde en andere ruige moerasplanten gekiemd.

Dannemeer is een piepjong gebied en door uitgekiend waterbeheer hopen we een gevarieerd moerasgebied te ontwikkelen met verschillende verlandingsfasen.

Pitrusland

Ellen Vissia

Een tijdje geleden vroeg Ana Buren me of ik voor de Groeningen een stukje wilde schrijven over de planten bij het Dannemeer. Als vogelaar is ze zelf heel enthousiast over de vogelrijkdom van dat gebied. Ik kende het Dannemeer niet, dus tijd om een kijkje te nemen.

Het meer maakt deel uit van 't Roegwold, een natuurgebied in ontwikkeling sinds 2002, ten oosten van de stad. Het is een schakel in het *Natuurnetwerk Nederland* (Ecologische Hoofdstructuur) en het moet de Wadden verbinden met de Drentse natuur. Het Dannemeer is er dus een onderdeel van en het is nog niet zo lang klaar.

Ter plekke zie ik een uitgestrekt gebied met grote waterpartijen. Je kunt zien dat er veel werk verzet is op deze voormalige landbouwgrond. Je kunt er wandelen en fietsen en allerlei vogels hebben het dus al weten te vinden. Maar planten niet, d.w.z. geen bijzondere planten en dat zal ook nog wel even duren, want wat ik vooral zie is heel veel pitrus!

Helaas is dit een bekend beeld. Talloze minder rendabele landbouwgronden worden omgezet in Nieuwe Natuur, niet in de laatste plaats om te dienen als waterberging want water is door de klimaatverandering een toenemend probleem in onze delta. En wat veenmoeras en kruidenrijk grasland zou moeten worden, wordt zoals Eunice van de plantenwerkgroep het altijd noemt: Pitrusland! En dat vinden natuurliefhebbers en recreanten niet leuk! Tja, hoe maakbaar is de natuur, dat kun je hierbij wel afvragen.

Hoe komt het toch dat die pitrus zo goed gedijt en zo moeilijk is uit te roeien?

Eigenlijk is de mens zelf daarvoor verantwoordelijk. Ter verhoging van de opbrengst is er ten tijde van de landbouw royaal mest en kunstmest opgebracht. Vooral in gebieden waar de grond van nature niet zo rijk is. En dat niet even, maar tientallen jaren en nu zijn die gronden veel voedselrijker dan ze oorspronkelijk waren; het is verstoorde grond geworden. Als dan

Pitrus in bloei

Dannemeer Slochterdiep tot Slochtermeenteweg, 10-06-2017.

ook nog het waterpeil fluctueert, soms nat, soms droog, ontstaat de meest ideale biotoop voor pitrus.

Maar ach, denk je dan, de mens kan veel, dus hij kan ook vast wel bedenken hoe we van die pitrus afkomen. En ja, dat bedenken kan hij wel, maar uitvoeren is een tweede. Allereerst moet rustig de tijd worden genomen (!) en de grond moet kleinschalig worden beheerd (!). Niet met zware machines die de grond verdichten, want zulke verslechte grond is zuurstofloos en daarin kunnen weinig planten groeien, maar pitrus wel. Er kunnen wat schapen op grazen en meerdere keren per jaar moet er worden gemaaid en het maaisel afgevoerd. Als je dan vijftig jaar verder bent, zal er heus wel wat veranderd zijn.

Nu begrijpt u waarschijnlijk wel waar de schoen wringt. Allerlei maatregelen worden getroffen om een snellere oplossing te bewerkstelligen: de toplaag afgraven, maaien, afvoeren van maaisel, bekalken, begrazen, niet begrazen, het gebruik van herbiciden en combinaties van al deze methoden, maar het ei van Columbus is nog niet gevonden: Pitrusland, we zijn er nog niet vanaf!

Toch moet u zich niet laten afschrikken door dit verhaal. Zonder er mijn best voor te doen zag ik bij het Dannemeer zomaar een paar geoorde futen! Heel leuk! Zeker een bezoekje waard!

Witwangsterns in het Dannemeergebied

Dirk Dijkshoorn

Vanaf de maand april was het al druk met vogelaars uit alle windstreken, want het Dannemeer werd aangedaan door een grote verscheidenheid aan vaak zeldzame trekvogels. Baltsende kemphanen, brilduikers, een groep van meer dan 40 lepelaars en zelfs een ralreiger.

Met de vestiging van een behoorlijke kokmeeuwkolonie leek het gebied een grote aantrekkingskracht te hebben gekregen op allerlei andere soorten. Het helse kabaal dat ze gezamenlijk produceren is van mijlen ver te horen. En zo'n kolonie biedt bescherming tegen roofdieren als de vos, havik en bruine kiekendief. Zelfs de zeearend werd afgeschrikt door de meer dan duizend krijsende meeuwen. Dit zorgde ervoor dat allerlei bijzondere broedvogels binnen kwamen druppelen, zoals de steltkluut, het porseleinhoen en zelfs een bontbekplevier. Er zaten op een gegeven moment vijf zwarte ibissen en een daarvan heeft zelfs een nest gebouwd, ook al was het slechts om in te slapen. En niet te vergeten dé publiekstrekker van 2016, de geoorde fuut. Met meer dan honderd broedparen was het niet moeilijk om er een te spotten en vaak zwommen er wel een paar dicht bij de fietspaden, ogenschijnlijk zonder vrees voor de mens. Met gemiddeld genomen twee jonkies én twee legsels kan je nagaan hoe ontegenlijk veel van deze kleine fuutjes er rondzwommen aan het eind van de zomer. Ondanks al dit moois ging mijn hart toch uit naar een ander vogeltje, zonder opvallend verenkleed, maar met een elegantie als geen ander, de witwangstern!

De witwangstern is een schaarse vertoning in ons land. Voor het eerst vastgesteld in 1938, en tot 1999 broedvogel in slechts zes ver uiteenliggende jaren. Maar vanaf 2012 broeden ze opeens jaarlijks in het Zuidlaardermeergebied. Het aantal broedparen schommelt sindsdien grofweg tussen de 10 en 30 (Boele et al., 2017). De witwangstern is een echte moerasstern met een voorkeur voor natte gebieden met veel waterplanten, zoals moerassen en uiterwaarden. Door fluctuatie van de waterstand kunnen deze gebieden plotseling minder geschikt worden en moet worden uitgeweken naar andere gebieden. Zo ook in het Zuidlaardermeergebied in 2016, waardoor toen werd uitgeweken naar het Dannemeer. Het Dannemeer is een nieuw natuurgebied, onderdeel van 't Roegwold, en bestaat uit drie grote plassen die zich tot een mooi aaneengesloten moeras kunnen ontwikkelen. Ik had het geluk om er op dat moment een broedvogelkartering uit te voeren en deel graag iets over het bijzondere gedrag en het broedsucces.

Begin mei 2016 kwamen de witwangsterns plotseling aan in het Dannemeer en binnen een week werden de eerste nesten waargenomen. Deze snelle vestiging komt overeen met het opportunistische karakter van de vogel. In buitenlandse broedgebieden rond de Middellandse Zee en de Zwarte Zee is namelijk haast geboden, omdat de geschikte wateren daar snel kunnen uitdrogen. Overigens wordt in hun overwinteringsgebied in Afrika ook gebroed en kan het nest tijdens het broeden meer dan een meter dalen en op de bodem van de opgedroogde plas terechtkomen. Kansen moeten dus snel

Witwangstern

worden benut, zodat grondpredatoren als vos, rat of hyena er niet bij kunnen. Een nadeel aan deze tactiek is dat de nesten meestal niet veel voorstellen en kwetsbaar zijn voor slechte weersomstandigheden. Niet alleen wind is hierbij belangrijk, maar zeker ook regen. Het waterpeil kan in het Dannemeer namelijk behoorlijk stijgen na een fikse regenbui en dan gaan alle nesten kopje onder. Dit hoort er allemaal bij en binnen de kortste keren hebben ze elders weer een nieuw hoopje waterplanten opgestapeld. Je kan je misschien voorstellen dat het hierdoor best ingewikkeld is om het totaal aantal broedparen vast te stellen. Schattingen varieerden tussen 11 en 21, maar na lang wikken en wegen kwam het definitieve aantal op 16 broedparen.

De meeste nesten zaten in kleine veenwortelveldjes, waarbij losgeslagen liesgras en stukken veenwortel het voornaamste nestmateriaal is (zie foto blz. 17). Drie paar sterns hadden de (over)optimistische keuze gemaakt om op een drijvende algenmat te nestelen. Een kleine ophoping van groene algen en de eileg kon beginnen. Helaas viel in de dagen daarna behoorlijk wat regen en gingen de nesten al snel kopje onder. Het nest werd nog verhoogd toen er al eieren in lagen, maar het was dweilen met de kraan open. De succesvolle nesten zaten dus allemaal in de veenwortel. Mogelijk omdat dit steviger is en een groter nest kan ondersteunen.

Naast hun nestbouw en de jongenverzorging is het foerageergedrag van de witwangsterns ook reuze interessant en prachtig om te aanschouwen. Dat een stern in het water plonst voor een visje is alom bekend, maar je ziet ze ook vaak vlak over het water scheren. Zo jagen ze op muggen of haften en zelfs kleine kikkers zijn

Jonge witwangsterns

niet veilig. Ze vliegen daarbij zo laag dat ze vaak met de vleugelpunten het water aantikken. Het mooist vind ik persoonlijk de jacht op de vers uitgevlogen libellen. Deze turbo-insecten zijn dan nog niet zo vlug en dat weten de sterns als geen ander. De libellen zijn echter alsnog een geduchte prooi door hun wendbaarheid, waardoor de achtervolging een waar spektakel is voor de gelukkige toeschouwer.

De witwang is niet de enige stern die we hebben in het binnenland. Er zijn ook nog visdiefjes, zwarte sterns en witvleugelsterns. Met name de visdief lijkt in veel opzichten op de witwangstern. Het meest opvallende verschil is dat de witwang een donkergrijze buik heeft, waardoor de witte wang sterk afsteekt tegen de rest van het verenkleed. Verder valt de korte grijze staart op, in tegenstelling tot de lange en diepgevorkte witte staart van de visdief. Het geluid van de witwangstern is ook erg kenmerkend en wordt in de vlucht vaak uitgekraamd. Het is een korte, harde en schorre kreet die ondanks veelvuldige pogingen niet goed na te bootsen is. Even opzoeken dus, of in het veld navragen bij een collega-vogelaar die het kunstje al wel onder de knie heeft.

Dit jaar lijken de witwangsterns hun intrek weer in het Zuidlaardermeergebied te hebben genomen, maar wie weet schuift een deel nog door naar het Dannemeer. Beide gebieden zien er in ieder geval erg geschikt uit. Dus voor iedereen die deze prachtige vogels wil bewonderen, je weet nu waar je moet zijn en hoe ze te onderscheiden zijn van andere sterns. Maar wacht niet te lang, want het zou maar zo kunnen dat ze de komende 10-20 jaar ons lage land weer links laten liggen.

Bezoek aan de Cruydt Hoeck

Ernst Flentge, coördinator Werkgroep Wilde Planten Tuinkring

De Cruydt Hoeck is geen onbekende voor de leden van de Wilde Planten-tuinkring. In het verleden was de oprichter van de kwekerij, Rob Leopold, een van de stimulerende IVN-leden. Ook publiceerde Rob veel over de wilde (inheemse) plantenkwekerij. Daarnaast was hij bekend van zijn proza. Na het overlijden van Rob hebben Jasper Helmantel (zoon van Henk) en Jojanneke Bijkerk (oa bekend van de gallenexcursie bij het IVN) de kwekerij overgenomen en nieuw leven ingeblazen. De kwekerij is verhuisd naar Nijeberkoop en veel verder geprofessionaliseerd.

Tijdens de open dag van de kwekerij op 3 juni j.l. konden we genieten van de planten, de moerbedden, zaadopschoning, zaailingen en kiemplanten. De open dag was zeer goed georganiseerd, overal personeel en vrijwilligers om uitleg te geven, demonstraties, rondleidingen, verkoop, presentaties en gratis koffie/thee voor iedereen.

Naast de kwekerij hebben Jasper en Jojanneke de kwekerij de Heliant overgenomen en samengevoegd. De verkoop van inheemse soorten is hiermee weer opgepakt. Ook de Heliant (voorheen in Odoorn) kennen we van vroeger van Heilien Tockens (IVN-lid en -lezings).

Foto Ernst Flentge

Dat inheemse flora weer helemaal top is om mee te tuinieren was te zien in Londen tijdens de Royal Horticultural Society 'Chelsey Flower Show 2017'. Wellicht de belangrijkste en meest prestigieuze tuin- en plantenshow ter wereld. Ook daar had de Cruydt Hoeck een bijdrage geleverd.

De excursie was voor de deelnemers zeer geslaagd. In de drie gevulde auto's, die terugreden naar de opstapplaats in Haren, werd vol lof gesproken over het evenement.

Foto Ernst Flentge

Wie wordt onze nieuwe penningmeester?

Carlo Ensing stopt helaas in maart 2018 als penningmeester van onze afdeling. Hij heeft dan de maximale termijn van zes jaar vervuld. We zijn daarom dringend op zoek naar een opvolger.

Penningmeester zijn van onze afdeling is een uitdagende functie. Je beheert als penningmeester niet alleen de financiën maar ook de ledenadministratie. Daarnaast ben je lid van het bestuur (DB) en zo bepaal je mede het beleid van de afdeling.

Heb je belangstelling? Neem voor meer informatie contact op met Carlo Ensing (c.f.ensing@gmail.com) of Lammert Tiesinga (la.tiesinga@gmail.com)

Foto Klaas Heeres

Op zoek naar de zwarte specht

Terugblik op een een vroege voorjaarsexcursie

Sjoerd Jansma, deelnemer Vogelexcursie Mensingebos

Terwijl buiten de zonovergoten tuin nog haar best doet de prilheid van het voorjaar vast te houden kijk ik nog even terug op een al even zonovergoten vogelexcursie van zaterdag 4 maart, nu bijna een maand geleden.

Samen met Saskia en Catherine van de vogelwerkgroep had ik twee dagen tevoren als medeverkenner de route gelopen. Een druilerig en mistig Mensingebos viel ons toen ten deel, waarin gelukkig wel wat beschutting was tegen de gure wind die we aan de randen ervan ervoeren. Uiteraard spreek ik geheel vanuit mijn eigen perspectief, want beide dames hadden zich heel wat beter voorbereid op de elementen. Zij waren al vanaf stap één op de parkeerplaats geheel en al gefocused op het gevogelte dat al helemaal niet onder de indruk was van alle herfstigheid. Nadat dit voorbereidende bezoek was afgerond werd degenen die zich hadden aangemeld voor de excursie geadviseerd regenkleding en laarzen aan te trekken, hoewel er kans bestond op redelijk droog weer.

Toen toverde 4 maart dus ineens de lente tevoorschijn en werden er, eenmaal gearriveerd op de parkeerplaats, onmiddellijk de koolmees, pimpelmees en de brutale boomklever in de hoge eiken gespot.

Het gezelschap van zo'n 28 deelnemers werd gesplitst en toog uitgedost met kijkers, gespitste oren, een enkele telescoop en de nodige deskundige leiding (onder wie eerder genoemde Saskia en Catherine) opgewekt het bos in. Ondergetekende liep mee in de groep waarin ook een vader met zoon; de laatste was duidelijk al geen beginner meer en wist al heel wat getsjilp en gefladder van elkaar te onderscheiden. Een bemoedigende constatering voor de overige groepsleden gezien de stijgende leeftijd van de gemiddelde vogelaar.

Al lopend en stilhoudend in het bos vergezelden ons afwisselend links een groepje sijsjes in waarschijnlijk wat elzen, en later rechts in de coniferen gezellig

ronddartelende goudhaantjes. Meer of minder op afstand werd regelmatig de grote bonte specht gesignaleerd, vaak nadat ie eerst even een roffel weg had gegeven. Ook zijn groene neefje liet zich horen met zijn lachende salvo's. Hij wist zich verder aardig verborgen te houden. Een enkele keer dook voor ons een boomkruiper naar de voet van een eik om dan in een kurketrekkerbeweging naar boven de bast te inspecteren. Door zijn geringe omvang en perfecte schutkleur ontsnapt hij snel aan de aandacht van de minder geoefende vogelaar. Of hij wordt verward met de wat robuustere boomklever die net zo makkelijk omhoog 'klimt' als omhoog.

In de zuidoosthoek van het Mensingebos-complex hadden we een mooie doorkijk over het beekdal van het Lieverensche diep dat ter plaatse met hulp weer een meanderend beekje is geworden. We zagen in de verte een ooievaar en reiger rondstappen. Vanuit de kruinen van de bomen kwam het eenvoudige en wat melancholieke riedeltje van een goudvink. Uitgebreid werd ook ingezoomd op een gewone vink en men kwam tot de conclusie dat deze net zo goed een pareltje van schoonheid was. Regelmatig werden de vogelgeluiden wat overstemd door de deelnemers zelf, onderling geanimeerd in gesprek over eerdere belevenissen in de natuur en dergelijke.

Dan, ineens werd er halt gehouden omdat er in de kopgroep een buizerd spieënd op een lage tak werd ontdekt. Voorzichtig schuifelend trachtte ieder de imposante vogel in het vizier van een verrekijker te krijgen en ook de telescoop werd in stelling gebracht, zodat hij of zij ons beeldvullend kon aanstaren. Deze meet en greet werd uiteindelijk verstoord door wandelaars die op een andere manier genoten van de zaterdagochtend.

Intussen ontmoetten beide groepen elkaar en werden de ervaringen en observaties uitgewisseld, al dan niet met bewijsmateriaal. Mijn groepje moest haar meerdere erkennen in de 'tegenpartij', want die had onomstotelijk de zwarte specht, het thema van deze excursie, gezien en zelfs vastgelegd. Sportief als ze waren werd ons de vindplek onthuld, maar natuurlijk was de vogel gevolgen.

Boomkruiper

Sijsje

Weer aanbeland op de plek van vertrek konden we toch nog de troefkaart inzetten: een sperwer! Gespot door slechts twee leden van onze groep, die alleen een flits hadden opgevangen van deze coureur onder onze roofvogels, maar juist daardoor herkenbaar.

Het weer verenigde gezelschap had een gezellige nazit in het voormalige koets-huis van Havezathe Mensinge.

Zwanen in het Noorderplantsoen

Jan Faber

Wat een mooi gezicht is het: een paar knobbelzwanen of zwarte zwanen in het park. Statig zwemmen ze rond, de knobbels vaak met sierlijk omhooggehouden vleugels. Deze grote vogels kunnen aardig wat algen op, ze begrazen ook de waterkant en tussendoor snebberen ze graag een broodje uit het water.

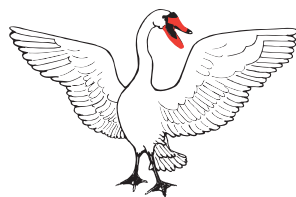

Familie knobbelzwaan, Hora Siccamingel, 14-06-2017

Bijgaande foto is gemaakt aan de Hora Siccamingel waar momenteel een paar (halfwilde) knobbelzwanen met zes donsjongen rondzwemt. Vorig jaar kregen ze vier jongen groot. In de eerste helft van februari gingen die hun eigen weg, met een pootring om ze te kunnen volgen.

Ook het Noorderplantsoen heeft vanouds vaak zwanen geherbergd. Niet voor niets staat er een gestyleerde knobbelzwaan in het logo van de Buurtvereniging Noorderplantsoen.

Parkbezoeker André vertelt dat hij als schooljongen 's winters wel eens een dubbeltje kreeg als hij een vastgevroren zwaan bij de gemeentelijke vogelopvang aan de Noorderbinnensingel bracht.

BUURTVERENIGING
NOORDERPLANTSOEN

In de 90'er jaren hebben geruime tijd zwarte zwanen in het Noorderplantsoen gewoond. Die hebben meermaals aan de Grachtstraat genesteld. In oktober 2009 wordt bij het 20-jarig bestaan van de Buurtvereniging Noorderplantsoen opnieuw een paartje zwarte zwanen uitgezet (foto blz. 23). Helaas wordt binnen een maand het vrouwtje doodgebeten door een hond. Het mannetje wordt teruggehaald naar Hofganzen (van Trizin Hof, hofganzen.nl, die de ganzen en zwanen in Groninger parken beheert namens de gemeente).

Trizin Hof zet een zwarte zwaan uit in 2009.

Bij het 25-jarig jubileum van de Buurtvereniging krijgt het park een paar knobbelzwanen. Voor een park zijn knobbelzwanen een meer praktische keuze omdat die makkelijker met parkgenoten overweg kunnen dan de eenkennige zwarte zwanen. En gelukkig houden deze vogels het dit keer wat langer vol in het park. Het vrouwtje is aanvankelijk heel schuw: ze blaast al van grote afstand naar langslappende honden en taalt niet naar brood. Ook valt op dat haar rechtervleugel een 'steekvleugel' is (ook wel 'draaivleugel'). Met een of twee van zulke vleugels kan een vogel niet vliegen. Na de rui groeien de handpennen steeds aan in een verkeerde hoek. Door ze bij te knippen heeft ze er minder last van. Deze zwaan kan zich wel 'watertrappend' met hulp van de vleugels verplaatsen, maar hoogte kan ze er niet mee krijgen. Gelukkig zijn knobbelzwanen niet per se afhankelijk van vliegen. Ze kunnen eigenlijk alleen met een vrije startbaan van een meter of twinig opstijgen.

Vanaf begin april 2014 weten deze twee zwanen zich aardig aan te passen aan hun nieuwe leefgebied. Vanaf dag 1 zwemt het mannetje vaak dreigend op de parkganzen af, die dan een veilig heenkomen op de kant zoeken (en zelfs op straat bij de Oranjesingel). Het is voor het machtssevenwicht goed dat die parkganzen voorjaar 2014 succesvol broeden (vijf van de zes uitgekomen jongen worden groot). Sindsdien verdedigen ze zich feller tegen de uitvallen van de zwaan en ontstaat een vreedzaam samenleven.

Is ook deze zwanenvrouw gaan broeden? Natuurfilmer Hilco Jansma (van de film *Noorderplantsoen* uit 2015) filmt in de eerste maand een paring en in mei is

wekenlang alleen de man te zien! Pas begin juni is ze weer terug, maar zonder jongen, vermagerd en nog schuwer dan ze aan het begin was. Het mannetje probeert daarna nog een parkganzennest uit in de buurt van de Zwarteweg.

Gaandeweg begint ook het vrouwtje zich steeds meer op haar gemak te voelen. Ze wil met gestrekte nek wel een stukje brood aanpakken. De man is vaak onhebbelijk en pakt haar regelmatig bij de nekveren als hij vindt dat zij voor haar beurt eet.

Opvallend is dat ze regelmatig tientallen meters uit elkaar zijn. Je hoort ze wel naar elkaar roepen. Ze zijn elkaar niet kwijt. Meestal verblijven ze in de vijver tussen Nassaulaan en Kerklaan, maar ook de andere vijvers worden bezocht.

Het is leuk om te merken dat ze een aardig klankrepertoire hebben. In het Engels heten knobbelzwanen Mute swan: zwijgende zwaan, want in tegenstelling tot andere zwanen laten zij zelden tonale roepen horen. Met een soort klikken en raspen communiceren ze met elkaar.

Een mooi (begroetings)ritueel dat je regelmatig bij deze zwanen ziet is dat ze met opgezette nekveren en de snavel in de lucht de nek strekken en een raspgekluid maken, met de vleugels gespreid.

In het voorjaar van 2016 is duidelijk wel sprake van een broedpoging: het paar maakt een nest aan de Grachtstraat in de buurt van de Kleine Bergstraat. Er worden twee eieren gelegd. Buurtbewoners spannen een netje zodat honden er niet dichtbij kunnen komen. Vreemd is wel dat het nest niet steeds bebroed wordt. Volgens sommigen zit het vrouwtje soms 's avonds verderop op straat. Een drama voltrekt zich als zij op 26 mei 's ochtends dood

Foto Jan Faber

*De knobbelzwaanvrouw met steekvleugel,
24-03-2015*

Begroetingsceremonie

gevonden wordt in het water in de buurt van het nest. De eieren worden nog meegenomen om te kijken of ze uitgebroed kunnen worden. Het mannetje blijft van slag achter.

Twee nieuwe vrouwen

Na een maandje zet Trizin Hof een nieuwe knobbelzwanenvrouw uit zijn vogelopvang uit. Dit is een nogal kleine vogel met de code P44 in de snavel getatoeerd. Op filmbeelden van Hilco is te zien dat ze bij de eerste kennismaking met gedekte vleugels voor het mannetje uitzwemt. Deze match blijkt niet gelukkig te zijn en zij zit na enige tijd meestal in de buurt van de Zwarteweg, terwijl hij in de meer zuidelijke vijvers bivakkeert. Zij is sowieso niet zo vaak in het water te vinden. Misschien houdt ze meer van gras en brood dan van algen? In de zomer waagt zij de oversteek langs de man en duikt op in het Reitdiep, waar ze in de buurt van de Rubensstraat gezien wordt.

Eind augustus lijkt het tijd voor *Eind goed, al goed*. Nu is een nieuwe partner voor de man uitgezet die in elk geval wat grootte en temperament betreft goed bij hem past. Nu zijn de zwanen meestal binnen een paar meter van elkaar te vinden en tonen ze regelmatig begroetingen en roepen naar elkaar. Het lijkt een mooie herkansing na twee minder gelukkige matches. Het is een prachtgezicht als ze tussen de installaties van Noorderzon zwemmen. Lang zullen ze leven.

En toch 'leefden zij ook niet lang en gelukkig'. Want ook deze zwanenvrouw steekt op een gegeven moment over van de zuidelijke plantsoenvijver naar het Reitdiep. Ongeveer drie maanden nadat ze in het Noorderplantsoen kwam (eind november) zie ik haar bij de Wilhelminakade zwemmen. Er zijn mensen die de zwanen over en weer naar elkaar hebben horen roepen. Maar de man blijft zitten waar hij zit. De vrouw zit tegenwoordig met een nieuwe man in het Reitdiep ter hoogte van de Watermanflat. De man uit het Noorderplantsoen is teruggehaald naar de opvang. Hij schijnt daar ook binnen no time een goede partner gevonden te hebben. Ik moet het nog zien...

Moeten we tot een volgend jubileum van de buurtvereniging wachten tot er een nieuwe poging wordt ondernomen om zwanen in het plantsoen uit te zetten? Trizin gaat het niet meer aan, zeker als het hondenbeleid zo blijft als het nu is.

Ik ben jaloers op de bewoners van de Hora Siccamingel!

Boekennieuws

Via het Steunfonds Natuur- en Milieueducatie is een grote verscheidenheid aan natuurboeken te koop of te bestellen.

Twee redenen om je boeken via het Steunfonds te kopen:

1. Je krijgt 10% korting op de winkelprijs.
2. Je steunt de activiteiten van het IVN.

Zo hebben de Natuurkids onlangs een financiële bijdrage voor hun activiteiten gekregen.

Nu te verkrijgen:

Reisgidsen

- Waaronder de bekende **Crossbill guides**.
- Nieuwste uitgave in deze serie is **Veluwe**, prijs €22,95, leden IVN €19,95.

Veldgidsen

- Zoals **ANWB Vogelgids**, nieuwste editie. Prijs €32,99, voor leden IVN €29,70.
- Of de herziene versie van de **KNNV Veldgids Amfibieën en Reptielen**, prijs €34,95, leden €31,50.
- Voor de flora en fauna van onderwaterwereld: Marten Scheffer en Jan Cuppen **Vijver, Sloot en Plas**, prijs €24,95, leden IVN €22,50.

Verder diverse **natuurboeken voor kinderen**, bijvoorbeeld

- **Mijn Eerste Moestuין**, actieprijs €12,95.

Bestellen:

Voor bestellingen en informatie:

Saskia van der Burg

Eyssoniusstraat 28

9714 BS Groningen

tel. 050-5799631

e-mail SteunfondsNME@hotmail.com

Foto Pieta Walma

Natuurkids: Weidevogels

Maurie Mutsaers

Zondag 7 mei was het weer zover: een nieuwe activiteit van de Natuurkids! Gewapend met verrekijkers, zoekkaarten en een telescoop zouden we het veld intrekken en op zoek gaan naar weidevogels.

En alsof dat nog niet leuk genoeg was, zou de excursie mede begeleid worden door twee stagiaires van de Natuurgidsenopleiding die op dit moment gaande is. De excursie vond plaats in en rondom de prachtige Buitenplaats Reitdiep van het Groninger Landschap. Ter plekke besloot een aantal kinderen spontaan aan te sluiten waardoor we uiteindelijk met een flinke groep aan de slag konden. Wat een enthousiasme! Daarnaast werd het ook nog eens heerlijk weer, dus de excursie leek bij voorbaat al geslaagd.

De eerste opdracht bleek meteen een moeilijke. In een veldje waren houten stokvogels geplaatst: aan de kinderen de lastige taak om met behulp van een zoekkaart te bepalen met welke vogels dit waren. Sommige vogels, zoals de wilde eend, waren over het algemeen vrij herkenbaar, maar wat is nou precies het verschil tussen een grutto en een tureluur? Na een hoop gepuzzel en goed kijken werden de meeste vogels succesvol op naam gebracht.

Vervolgens was het tijd om een een kijkje te nemen op de boerderij. Het was duidelijk lente: er waren genoeg jonge dieren te zien, heel veel kleine biggetjes! We zagen een zwaluwnest van heel dichtbij. Terwijl we ons verbaasden over het feit dat zwaluwen hun nestjes van spuug maken, vlogen de boerenzwaluwen ons om de oren. Een geweldig tafereel!

Foto Pieta Walma

Na wat drinken, een kleine versnapering en een blik geworpen te hebben op een heuse wormenbak, was het tijd voor het echte werk: op zoek naar weidevogels! Na een snelcursus 'verrekijker gebruiken' gingen we met z'n allen de weilanden in. Iedereen was heel aandachtig op zoek naar vogels. En met resultaat: niet alleen spotten we een broedende meerkoet, maar we hebben ook tureluurs, kieviten en scholeksters gezien. Na afloop mochten alle deelnemers dan ook hun terecht verdiende **weidevogelexpertdiploma** in ontvangst nemen.

Yohân Bergsma

Meesterschilder

Meidoornlaan 3
9771 AN Sauwerd
tel. 050-5269734

www.ekoschilder.nl

Limonadeleed

Ana Buren

Inleiding

In Nederland zijn de meest voorkomende wespen de gewone wesp en de Duitse wesp, samen het leger van de limonadewespen. Wij kennen vooral de werksters vanwege de veelal pijnlijke kennismaking met hun angel als wij ze in hun taakuitvoering storen. Zij zijn onvruchtbaar, want bij hen is de legboor omgevormd tot een gemeen steekwapen. De angel heeft geen weerhaakjes, maar is glad, zodat er meermaals mee geprikt kan worden.

De impact van een steek wordt meestal schromelijk overdreven. Toegegeven, het doet even pijn, maar: níét wrijven, deppen met azijn, ijsblokjes, kusje erop, en het leed is geleden. Tenzij je in de mondholte wordt gestoken; dan loop je het risico dat door zwellingen de luchtpijp wordt afgesloten. Dan zoek je het beste even een dokter op. Of als je, zoals ik, last hebt van een type 1-allergie voor wespengif, dan kan één steek al dodelijk zijn vanwege een fatale anafylactische reactie. Maar het is een zachte dood! Je raakt in coma en merkt er verder niets van. Je kunt je voor deze allergie echter ook medisch laten behandelen.

We ondervinden de grootste hinder in de nazomer, omdat de werksters ons dan lastig vallen als we op een terrasje of tijdens de picknick onze zoetigheden consumeren. Zij hebben dan geen functie meer omdat het nest klaar is. Deden ze zich tot die tijd te goed aan de zoete emulsie die de larven uitscheiden, nu er steeds minder larven zijn zoeken ze de zoetstof bij de mensen, totdat zij een aantal weken later sterven.

Wespen zijn niet alleen erg mooi en interessant, maar ook heel nuttig. Ze zijn bestuivers van bloemen. Ze vangen allerlei insecten waar veel mensen een hekel aan hebben.

In de nazomer legt de koningin eitjes waaruit mannetjes (de darren) en jonge koninginnen ontstaan. Dan gaat zij dood. Het nest wordt verlaten. De darren komen uit onbevuchte eitjes. Ze zijn te onderscheiden door hun langere antennes en ze hebben één segment meer in hun achterlijf dan de werksters. Je hebt helemaal geen last van ze omdat zij niet kunnen steken. Ze zijn alleen maar goed om te paren en sterven kort daarna. De jonge koninginnen gaan op zoek naar een geschikte overwinteringsplaats.

Tenminste, zo hóórt het te gaan. Maar in 2016 verloopt het allemaal anders.

2016 / 2017

Na een start in 2016 met slecht weer volgen er in mei tot en met september erg warme maanden. Toch zie ik nauwelijks wespen op mijn balkon. Ik zet er tevergeefs allerlei zoete lokmiddelen neer om ze te kunnen fotograferen. Eén eenzame wesp laat zich verschalken door een heel klein spinnetje.

In oktober wordt het kouder, maar het blijft droog en er zijn nog steeds veel insecten. Half november zie ik een raar fenomeen in mijn klimop. Er zijn ineens heel veel wespen en het zijn bijna allemaal mannen! Die horen allang dood te zijn. Ze halen nectar uit de bloemen van de klimop.

Veel insecten, waar de wespen dankbaar hun eiwit vandaan halen, blijven dit najaar lang in leven. Overal worden nog actieve nesten met levende larven gemeld, zelfs tot december, een warme, droge en zonnige maand. Met kerst is het 11,7 graden!

Eén eenzame wesp laat zich verschalken door een heel klein spinnetje.

Wat is er aan de hand? Het blijkt dat er sprake is van een tweede generatie wespen! Al in januari 2017 worden de eerste wespenkoninginnen waargenomen. Ze ontwaken door het warme weer. De wespen hebben hun larven heel lang kunnen voeren omdat ook veel insecten overleefden door de hoge temperaturen. Er zijn dus waarschijnlijk twee generaties koninginnen de winter doorgekomen. Ook veel mannetjes hebben de zachte winter overleefd. Ze weten niet wat hun overkomt en vliegen wat verdwaasd rond.

“Maak je borst
maar nat: het
wordt een goed
wespenjaar!”

Vergeleken met vorig jaar zijn er al zes keer meer wespen waargenomen. De verwachting is dat de overlast dit jaar lang gaat duren omdat de werksters van twee generaties zich op onze limonade gaan storten. De enige redding is een zomer met veel plensbuien, want daar kunnen ze niet tegen. Maar het KNMI voorspelt dat deze zomer tot de 5% droogste zomers ooit gaat behoren. Vandaag (19 juni) is door het RIVM het hitteplan in werking gesteld. Dus maak je borst maar nat. Het wordt een goed wespenjaar!

Waarom het niet zo erg is

Wespen zijn niet alleen erg mooi en interessant, maar ook heel nuttig. Ze zijn bestuivers van bloemen. Ze vangen allerlei insecten waar veel mensen een hekel aan hebben zoals muggen en vliegen, of ongedierte dat schadelijk is voor planten. Ze zijn van groot belang voor het ecosysteem. Helaas brengen zij ook schade toe aan bijenvolken.

Neem het volgende ter harte als je de kans wilt verkleinen dat je gestoken wordt:

- Trek geen kleren aan met felle kleuren of een bloemetjesmotief.
- Gebruik geen parfum, maar omgeef je met geuren waar wespen een hekel aan hebben: kruidnagel, sinaasappel, citroen, azijn, urine, ui, wierook.

24 februari 2017

Er zit een jonge koningin op mijn raam. Even ben ik helemaal verbijsterd, want in deze tijd van het jaar hoort ze nog op een veilig overwinteringsplekje te rusten tot ongeveer april. Dan het besef: ze heeft waarschijnlijk ergens in mijn woonkamer overwinterd! Even krijg ik een bijna onbedwingbare neiging om haar dood te meppen. Heel even maar. Dan bedenk ik dat koninginnen niet kunnen steken. Ze lijkt gelaten haar lot af te wachten en laat zich gewillig door mij met een glas vangen zodat ik foto's van haar kan maken. Als ik haar nu vrijlaat zal ze een plekje zoeken om een klein nestje van flinterdun papier te maken met enkele zeshoekige broedcellen. Daarin zal ze een paar eitjes afzetten om zich van personeel

te voorzien. Ze moet voorlopig hoogstpersoonlijk de larven voeden met insecten. Als de larven volgroeid zijn spint ze de openingen dicht met een papieren dekseltje. De larven verpoppen zich tot onvruchtbare werksters die de verdere nestbouw en de verzorgings- en verdedigingsstaken van haar overnemen. Dan kan ze zich majestueus terugtrekken en zich geheel aan het leggen van eieren wijden. Duizend nieuwe wespen zullen het daglicht zien en rupsen, muggen, vliegen en bladluizen verorberen. In de zomer zullen ze zich op onze limonade storten. Ze zullen een plaag vormen. Ze zullen mensen steken en zelf doodgeslagen worden. Ze zal mannetjes en koninginnen voortbrengen, stoppen met eieren leggen en sterven.

Tenminste, zo zal het haar vergaan als ik haar nu in leven laat. Ik kan haar ook doodmaken vanwege die aanstaande wespenplaag. Maar wie ben ik om dit prille leven in de kiem te smoren omwille van het voorkomen van een paar prikjes? Ik doe het raam open en til het glas op. Ze vliegt haar toekomst tegemoet. Sorry.

De wespenkoningin in een limonadeglas

Plantenruildag van de Werkgroep Wilde Plantentuinkring

Ernst Flentge, coördinator WPTK

Zaterdag 22 april kwamen ruim 20 deelnemers naar de ruildag. Fietsen, karretjes en kofferbakken vol werden aangesleept. Vele inheemse planten uit eigen tuin verruilden van eigenaar.

Dat ruilen betekent niet ik één jij één. Sommigen komen alleen brengen, anderen juist alleen halen. Voor de een geldt dat bijzondere planten die te omvangrijk zijn geworden in eigen tuin nu niet op de compostbult komen, maar van eigenaar verruilen; de ander heeft juist een stuk tuin veranderd of heeft een nieuwe tuin en zoekt planten.

Naast planten zag je zaden van hand tot hand gaan. En natuurlijk allemaal vragen en tips die werden uitgewisseld onder het genot van een kopje koffie of thee in de tuin van de gastvrije familie Hurenkamp.

Net als alle andere IVN-afdelingen, bijvoorbeeld die van Tynaarlo en Zuidlaren, kennen wij nu ook onze eigen plantjesmarkt. Op naar de ruildag in oktober!

Foto's Ernst Flentge

Verslag Vogelcursus voor Beginners 2017

Victor Postema, deelnemer Vogelcursus voor Beginners

Op donderdag 30 maart begon de Beginnerscursus Vogels in Groningen, bestaande uit vijf lesavonden gevolgd door vijf thematisch aansluitende excursies.

Voor wie echt iets wil leren over vogels, hoe zij bijvoorbeeld fysiek gebouwd zijn, welke biotoop zij hebben, hoe zij al dan niet trekken in voor- en najaar, wat hun speciale gewoonten of kenmerken zijn, hoe zij klinken en wie ook nog met elkaar een aantal leuke en gezellige avonden wil beleven, is deze cursus beslist een aanrader.

Zoals vaak aan het begin van een cursus moest de deelnemersgroep in het begin misschien even loskomen, even wennen aan onderwerp en aan elkaar. Maar het een en ander leidde tussendoor losjes en spontaan tot het uitdelen door cursisten van heerlijke zelfgebakken koek tijdens de pauzes van de cursusavonden, en uiteindelijk tot een goed draaiende app-groep van de deelnemers, waarin nieuwtjes, details, waarnemingen, foto's, filmpjes, raadsels, eigen uitstapjes of gezamenlijke nieuwe excursies gedeeld worden.

Op elke cursusavond werd door een van de specialisten van de Vogelwerkgroep van het IVN Groningen-Haren, Els, Maaïke, Joppe, Willy en Harry, een speciale voordracht gehouden met een eigen onderwerp, steeds theoretisch aansluitend op het vorige. Wij weten nu bijvoorbeeld dat vogels oog- en/of wenkbrauwstrepen kunnen hebben, dat zij zingen met de syrinx, een orgaantje aan het einde van de luchtpijp, wat het precieze verschil tussen biotoop, habitat en niche is, en dat zwanen en ganzen tijdens de trek soms wel 8000 meter hoogte kunnen halen, terwijl een vinkje 1000 meter hoogte al vaak genoeg vindt.

Op luchtige wijze maakten wij kennis met de extremen van vogels, hoe diep zij kunnen duiken (zeekoet, 210 meter diep), welke temperatuur zij maximaal kunnen verdragen (zandhoen, 47 graden Celsius), hoe hoog zij kunnen reiken (Ruepels gier, 11.300 meter) en hoe snel de snelste vogel ter wereld is (de Max Verstappen onder de vogels is beslist de slechtvalk met zijn 349 kilometer per uur). Het aardige was dat al deze spectaculaire feiten afgewisseld werden door de liefde voor de schoonheid van vogels zelf. Van buitenaf hield Klaas Nanninga, voormalig leraar biologie en thans houder van een spectaculair vogelmuseum aan de Korreweg 72, een voordracht waarin hij toelichtte hoe hij als kleine jongen al geboeid was door wat wij in de natuur kunnen zien en wat je even gewoon

Slechtvalk

als bijzonder kunt noemen: dat het allemaal als systeem werkt, maar dat je er ook gewoon van kunt houden door er alleen maar naar te kijken. Al neemt het genoeg exponentieel toe naarmate je er meer over leert, zo kunnen wij als cursistengroep inmiddels beamen.

Tijdens de excursies door De Braak/Friese Veen, De Onlanden, Oostpolder/Zuidlaardermeer, Lauwersmeer en het vroegertje (05.00 uur) in de Vosbergen hebben wij vele, vele soorten gezien, die ons na elke excursie netjes op een lijst werden nageleverd, voorzien van zelfgemaakte foto's, en werden wij steeds meer vertrouwd gemaakt met de specifieke vogelgeluiden.

Eén waarneming wil ik u hier niet onthouden. Hij valt me meteen in.

Tijdens de excursie naar De Onlanden in april raakten een kwartier na aanvang, om 09.15 uur, honderden ganzen min of meer ter plekke volkomen in paniek en zij vlogen dwarrelend in zwermen door de lucht, waardoor wij ons meteen afvroegen wat daar dan wel gebeurde. De oorzaak bleek een prachtige en majesteitlijke zeearend te zijn, die, rustig zittend op zijn tak, vanuit de verte het schouwspel in zich opnam, ongetwijfeld met de bedoeling spoedig toe te slaan.

Toen in januari van dit jaar in het IVN-boekje mijn oog viel op het cursus- en excursieaanbod besloot ik aan de cursus deel te nemen, mij realiserend dat ik dit misschien al wel heel erg lang wilde. Eigenlijk vraag ik mij nu toch al voorzichtig af wanneer een Vervolgcurcus Vogels begint!

Vogelaars massaal naar buiten om vogeltrek te zien

Heel Europa telt vogels op zaterdag 30 september

Tienduizenden vogelaars over heel Europa trekken er zaterdag 30 september a.s. op uit om zoveel mogelijk vogels te zien en te tellen. Hun activiteiten maken deel uit van de Euro Birdwatch van BirdLife International.

In Nederland doen die dag meer dan 150 vogelwerkgroepen en telgroepen mee, verspreid over ongeveer 150 locaties in ons land. Vogelbescherming Nederland verzamelt de gegevens van de vogelaars tijdens die dag. Ook de vogelwerkgroep van het IVN Groningen-Haren neemt deel aan deze dag.

De vogeltrek komt aan het begin van de herfst echt op gang. Vanuit het noorden van Europa trekken vogels massaal door ons land, op zoek naar een goede plek om te overwinteren. Op alle plaatsen waar de vogeltrek goed te zien is, tellen vogelaars op 30 september a.s. de verschillende soorten en hun aantallen. Die dag komt je dus in heel Nederland vogelaars tegen, gewapend met verrekijker en telescoop!

De Euro Birdwatch is elk jaar weer een groot succes. Tienduizenden vogelaars doen mee, verspreid over minstens 36 Europese landen. Aan het einde van zaterdagmiddag 30 september verzamelt Vogelbescherming Nederland in samenwerking met de vogeltrekwebsite www.trektellen.nl de gegevens uit Nederland. Vorig jaar telden de vogelaars gezamenlijk 316.313 vogels en werden er 190 soorten waargenomen. Tijdens voorgaande edities van dit evenement werden in Nederland al eens meer dan 660.000 vogels geteld! De aantallen zijn voor een belangrijk deel afhankelijk van het weer.

Ook het IVN telt deze dag op de trektelpost in De Onlanden op het bruggetje over het Eelderdiep (Zanddijk) van 07.00 tot 15.00 uur.

BirdLife International is de organisatie die wereldwijd actief is voor de bescherming van vogels en hun leefgebieden. Vogelbescherming Nederland is de Nederlandse partner van BirdLife International en daarmee de nationale vertegenwoordiger. In ons land zetten duizenden vrijwilligers, aangesloten bij vele lokale of regio-

nale vogelwerkgroepen, zich actief in voor de bescherming van vogels.

Nadere informatie:

Wilt u meer informatie over deze Europese vogelteldag? Of wilt u op zaterdag 30 september een telpost bezoeken? Neem dan contact op met A. Sikkema, tel. 06-42455681

Brandganzen

Excursies en cursussen

Zaterdag 9 september

Vogelexcursie Lauwersmeer in het najaar

Locatie en tijd

Vertrek om 08.30 uur, parkeerplaats Kardingse. We verwachten tussen 14.30 en 15.00 uur terug te zijn.

Extra info

Ook dit najaar gaan we weer naar het Nationaal Park Lauwersmeer, het vogelparadijs op vroegere zeebodem, waar je nooit uitgekeken raakt. We maken deze keer een combinatie van een bezoek aan Ezumakeeg met de waddenkust bij Paesens/Moddergat, wat een goede locatie is om o.a. verschillende steltlopers van geringe afstand te zien. Waar we het eerst heengaan hangt af van het tij. We zullen overdag een koffiepauze inlassen, maar neem vooral ook iets te eten en te drinken mee. Verder is warme kleding een aanrader.

Kosten

De kosten voor het meerijden, ca. € 7,-, te verrekenen met de chauffeur.

Voor info en opgave

Janneke Haverkort
haverkort.j@planet.nl, 06-31907595

Zaterdag 14 oktober

Najaarsruildag van de Werkgroep Wilde Planten Tuinkring

Locatie en tijd

We zijn welkom bij Annelies Beck, Prof. Dr. J.C. Schoutelaan 1, 9751 PL Haren voor de najaarsruildag van 10.30 – 12.00 uur. Haar recentelijk totaal vernieuwde tuin ligt op de hoek van de Kerklaan (vlak bij de Hortus).

Extra info

Ruildag betekent niet alleen ruilen, u mag ook alleen brengen of halen.

Kosten

Geen.

Voor info

Ernst Flentge,
e.w.flentge@freeler.nl, 050-5349131.

Zaterdag 18 november

Vogel-wandelexcursie naar landgoed De Braak/Friese Veen

Locatie en tijd

Vertrek om 09.00 uur bij de ingang van De Braak, Hoofdweg 266, 9765 CM Paterswolde. Terug om ongeveer 12.00 uur.

Extra info

Dicht bij de stad liggen deze twee landgoederen waar we een wandeling zullen gaan maken. Als de bladeren al van de bomen gewaaid zijn kunnen we de vogels die hier ook in de winter blijven goed zien. Misschien zijn de eerste wintergasten ook al neergestreken. Neem je eigen verrekijker (als je die

hebt) mee en zorg voor iets te eten/ drinken voor onderweg. Na afloop kan er koffie gedronken worden bij de sportschool Sportrade aldaar, voor wie zin heeft. Tot slot: trek warme kleding aan, met vogels kijken sta je veel stil en word je gauw koud.

Kosten

Geen.

Info en opgave

Willy Sjaarda
willy.sjaarda@gmail.com,
06-25583942

Winterkoning (foto Eric van Roon)

Vanaf september

Bomencursus 2017

Ook dit najaar organiseert het IVN weer de bomencursus. Alweer voor de 5^e keer. We richten ons vooral op de inheemse boomsoorten. Aan de orde komen de onderwerpen: bomen determineren aan de bladeren en later aan de knoppen, bos en bosontwikkeling, de ecologie in een boom, hoe komen ze de winter door, sagen en verhalen omtrent bomen.

Foto Ernst Flentge

Locatie en tijd

De cursusavonden vinden plaats in het AOC-Terra MBO, Hereweg 99, 9721 AA Groningen.

De lessen starten om 19.30 uur en eindigen om 21.45 (uiterlijk 22.00) uur. De excursies vinden 's morgens plaats en duren ongeveer 2 a 3 uur. Precieze plaats en tijd worden bekend gemaakt op de cursusavond voorafgaande aan de excursie. De excursies worden om en nabij Groningen/Haren gehouden. Ons streven is dat we steeds uiterlijk om 13.00 uur weer in Groningen terug zijn.

Kosten

Het cursusgeld bedraagt € 50,- voor leden/donateurs en € 60,- voor niet-leden.

Het cursusgeld is inclusief cursusmap en koffie/thee op de cursusavonden. Niet inbegrepen zijn de vervoerskosten bij de excursies.

Info en opgave

ivngroningen.plantenwerkgroep@gmail.com

Lesavonden

Donderdag 7 september

Donderdag 5 oktober

Donderdag 9 november

Donderdag 30 november

Excursies

Zaterdag 9 september

Zaterdag 7 oktober

Zaterdag 11 november

Zaterdag 2 december

Vanaf oktober

Paddenstoelencursus 2017

Na het rampzalige paddenstoelenjaar van 2016, brengt dit jaar hopelijk meer goeds voor de zwammerige natuurliefhebber. Het geluk is dat de paddenstoelen ondergronds wel gewoon doorleven en bij betere omstandigheden weer volop vruchtlichamen zullen vormen. Mocht dit gegeven u verrassen en wilt u meer weten over deze fascinerende wereld vol bijzondere vormen, geuren en kleuren, dan is deze cursus een aanrader voor u. Ondanks de teleurstelling van vorig jaar, proberen wij het het komend najaar gewoon opnieuw.

Locatie en tijd

De paddenstoelencursus van 2017 zal, naast leuk en leerzaam, ook voor velen een baken van ontspanning, herkenning en tradities zijn. Zo houden we de theorieavonden weer op de vertrouwde locatie van AOC Terra,

Hereweg 99 in Groningen, en is Ben Westerink weer hoofddocent.

De excursies worden gehouden op de plek waar de meeste en leukste paddenstoelen te vinden zijn. Dit wordt kort van te voren bepaald.

Theorieavonden	Excursies
Donderdag 5 oktober donderdag 19 oktober en donderdag 2 november	Zondag 8 oktober, zondag 22 oktober en zondag 5 november
Tijd: 19.30 t/m 21.30 uur	Tijd: 14.00 t/m 16.00 uur

Kosten

Het cursusgeld bedraagt: € 25,- voor leden/donateurs en € 30,- voor niet-leden. Dit is inclusief een kopje koffie per cursusavond en een kleine cursusmap.

Info en opgave

Gert Jan Huiskes
gertjanhuiskes@online.nl

Workshop van de Vogelwerkgroep in de winter 2017-2018: Vogels van het boerenland

De grutto en de veldleeuwerik komen we veel minder vaak tegen dan 50 jaar geleden. De kemphaan broedt amper nog in ons land, terwijl deze vogel vroeger een normale verschijning was. Ganzen daarentegen zitten 's winters in grote getale op onze akkers en graslanden en steeds vaker blijven ze hier om te broeden.

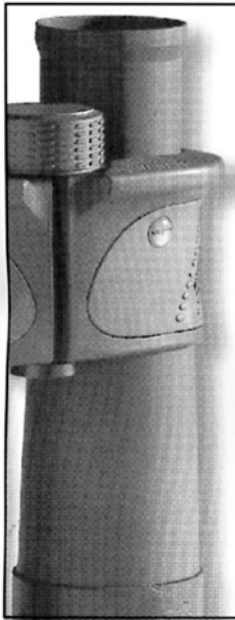
Wat maakt ons agrarisch gebied voor de ene vogel aantrekkelijk en waarom kan de andere soort zich amper handhaven? Hoe hangt dit samen met de leefwijze van deze vogels? En wat kunnen we doen om te zorgen voor diversiteit aan vogels op ons boerenland?

Voorlopige planning

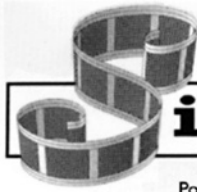
3 lezingen en 2-3 excursies.

Info en opgave

De locatie, precieze datums en hoe je op te geven zal t.z.t. worden aangekondigd op de website van IVN Groningen-Haren, <https://www.ivn.nl/afdeling/groningen-haren>

- * Fotoservice
- * Alle grote merken compact/reflex/digitaal
- * 80 Types verrekijkers en telescopen op voorraad
- * Ook astronomische telescopen
- * Swift - Bynolyt - Zeiss
- * Swarovski-topdealer
- * *Vriend Stichting Het Groninger Landschap*

www.combigroningen.nl

ipkes **COMBI**
FOTO-VIDEO

Poelestraat 19 - 9711 PG Groningen
Telefoon (050) 312 86 84

Grutto (foto Klaas Heeres)

Adressen en informatie

IVN Groningen-Haren

Laagveld 50

9753 KB Haren

ivn.nl/afdeling/groningen-haren

ivngroningenharen@gmail.com

Bestuur

Voorzitter Lammert Tiesinga la.tiesinga@gmail.com 050-3133682

Secretaris Toeska Coolen ivngroningenharen@gmail.com

Penningmeester Carlo Ensing c.f.ensing@gmail.com 06-47871101

Leden Els van den Boomgaard, Ernst Flentge, Pieta Walma, Ellen Vissia

Ledenadministratie

Laagveld 50, 9753 KB Haren

E-mail: c.f.ensing@gmail.com

IBAN NL12INGB0003742937 t.n.v. IVN afd. Groningen-Haren

Contributie/administratie

Je kunt *lid* worden van IVN afdeling Groningen-Haren voor (minstens) €20,50 per jaar, waarvan de afdeling een gedeelte afdraagt aan het landelijk bureau. Als lid kun je actief zijn door je aan te sluiten bij een werkgroep, projectgroep, de redactie van Groeningen of het afdelingsbestuur.

Donateurs steunen het IVN en betalen per jaar minimaal €13,50, dat geheel ten goede komt aan de afdeling.

Leden en donateurs ontvangen het afdelingsblad *Groeningen* en leden ontvangen tevens het landelijk tijdschrift *Mens en Natuur*. Leden die *Mens en Natuur* niet thuis gezonden willen krijgen, wordt verzocht om contact op te nemen met de afdelingspenningmeester.

Opgave, verhuizingen, overschrijvingen naar andere afdelingen en opzeggingen (dit laatste alleen voor 1 januari) graag doorgeven aan de ledenadministratie van onze afdeling.

Betalingen geschieden per toegezonden acceptgiro of via internetbankieren.

Werkgroepen en coördinatoren**Vogelwerkgroep**

Willy Sjaarda willy.sjaarda@telfort.nl 050-5419726

Wilde plantenwerkgroep

Ellen Vissia e_vissia@hotmail.com 050-5770233

Werkgroep Wilde Planten Tuinkring

Ernst Flentge e.w.flentge@freeler.nl 050-5349131

Werkgroep Stadsecologie

Lammert Tiesinga la.tiesinga@gmail.com 050-3133682

Werkgroep Natuurkids

Pieta Walma pwalma@hetnet.nl 06-15068091

Boekenverkoop

Saskia van der Burg SteunfondsNME@hotmail.com 050-5799631

Werkgroep PR & Communicatie

Vacature

Kopij voor Groeningen 2018-1 vóór 10 december 2017 sturen naar:
ivngroeningen@gmail.com of Laagveld 50, 9753 KB Haren

<i>Redactie</i>	Ana Buren
<i>Vormgeving</i>	Jan Faber
<i>Fotografie</i>	tenzij anders vermeld: Ana Buren
<i>Druk</i>	Multa bedrijven Assen

IVN Consulentschap Groningen

Postbus 1020
9701 BA Groningen
consulentschap.groningen@ivn.nl
050-3135933

Vrijwilligersconsulent

Marit Stokkentreeff

IVN Landelijk

Postbus 20123
1000 HC Amsterdam
www.ivn.nl
020-6228115

IVN Groningen-Haren
Laagveld 50
9753 KB Haren
Drukwerk

Port Betaald